

BRAZILIYA TARIXI

Mahmudov Xudayberdi Alisher o'g'li

Mahmudovxudayberdi013@gmail.com

Xo'jaqulov Aslbek Nizomjon o'g'li

albekkhojaqulov@gmail.com

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika intituti Tarix ta'lim yo'nalishi talabalari.

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Braziliya tarixiy manbalar asosida batafsil yoritib berilgan. Ayniqsa, Braziliya ikkinchi jahon urushi davridagi voqelar, harbiy diktaturaning o'rnatilishi, ijtimoiy-iqtisodiy holati, siyosati haqida qiziqarli ma'lumotlar adabiyotlar tahlili orqali berilgan.*

***Kalit so'zlar:** Janubiy Amerika, PA Kabral (Pedro Alvares Kabral, 1500-yilda Braziliyani, 1550 yildan, Pyotr I, 20-asrning boshlarida, 1954-yilga borib Vargas Braziliyada, Fransiya ekvator yaqinida, 1965—1966-yillardan Braziliya,*

AQSh bosimi ostida

Janubiy Amerika haqida so'z borar ekan birinchi ko'nglimizga ,materikdagi o'z o'rniga ega bo'lgan xalqaro maydonda yetakchi o'rinni egallab turuvchi maydon bo'yicha kuchli 15talik davlatlar qatoriga kirgan Braziliya va Argentina davlati ko'z oldimizga keladi. Braziliya davlatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, 17 dan 6 minggacha kiradi. m. pr. Me Country yevropaliklar tomonidan kashf etilganda, mahalliy tubjoy amerikalik qabilalar hali neolit bosqichida edi. Eng rivojlangan hudud asosan Atlantika qirg'og'i bo'lib, bo'yi past tubjoy amerikalik qabilalar yashagan va ularga Pindorama, palma daraxtlari mamlakati deb nom bergan. 1500-yilda Braziliyani ispan sayyohi Visente Yanez Pinson kashf qildi, u PA Kabral (Pedro Alvares Kabral) boshchiligidagi portugal ekspeditsiyasidan o'tib, mamlakatga 26 yanvar, 22 aprelda keldi. Shunga qaramay, Tordesillo shartnomasi Janubiy Amerikaning barcha qismlarini Portugaliya uchun shartli chiziqdan sharqda

tan oldi. 1533 -yil Portugallarning haqiqiy mustamlakasi Braziliya qirg'oqlarini 15 irsiy kapitanga bo'linishi bilan boshlandi. Braziliya mustamlakasi shunday tashkil topgan bo'lib hisoblanadi.[1.145b] Dastlab, portugal mustamlakachilari manzarali daraxtni eksport qilishdi, keyinchalik ular shakarqamish etishtirishni va qahvani targ'ib qilishni boshladilar. Mustamlakalarda 1550 yildan boshlab qullar, asli mahalliy hindular hukmronlik qilgan. Qullar asosan Afrikadan, xususan Kongodan noqonuniy olib kelingan. 1549 yildan Braziliyadagi portugal yerlari bevosita Portugaliya qiroli tomonidan boshqarilgan. 1621 yil mustamlaka ikki shtatga (Portugaliya estados) bo'lingan - Braziliya (janubiy) va Maranjano (shimol). 17.c. 19-asr o'rtalarida mintaqadagi Portugaliya mustamlakachi davlatlari Fransiya va Niderlandiya Portugaliya gegemonligiga tahdid sola boshladi. Shimoliy-sharqiy hududlarda Gollandiya Braziliyani tashkil etdi va Fransiya ekvator yaqinida va mamlakat janubida bir nechta ekspeditsiyalarni boshladi. Oxir-oqibat, portugallar yo'qotilgan hududni qaytarib olishga va nazoratni saqlab qolishga muvaffaq bo'lishdi. 17-18. Asrlar davomida koloniya hududi asosan qaroqchilar tufayli g'arbga qarab kengayib bordi. Kaatinga, Seradas, Amazoniya mustamlaka qilingan. San-Vinsent va Gran Paros kapitanlari o'zlarining haqiqiy chegaralarini Tordesillian chizig'idan uzoqroqqa cho'zish orqali juda tez kengayishdi. Tordesilloning Ispaniya bilan tuzgan shartnomasi 1777 yilda bekor qilindi va u olgan barcha yerlarning Braziliya mustamlakasini tan oldi.1808 yilda Napoleondan qochgan Portugaliya qiroli butun qirollik oilasi va hukumati bilan Braziliyaga etib keldi va Braziliyani vaqtincha imperator metropoliga aylantirdi. Bu voqealar Braziliyaning mavqeini oshirdi. 1816-yilda Portugaliya mustaqilligi tiklangach, Portugaliya Qirolligi Braziliya va Algarve nomini oldi. 1822 yil 7 oktyabrda knyaz Pyotr I mustaqilligini e'lon qildi va mustaqil Braziliya imperiyasini tuzdi.

Ikkinchi Braziliya imperatori Pyotr II 1889 yilda taxtdan ag'darildi. 15 oktyabr Braziliya respublikaga aylandi. 19-asr 20-asr oxirida. 20-asrning boshlarida mamlakat 5 million yevropalik muhojirni o'ziga tortdi, bu esa mamlakatning qabul qilinishini yanada oshirdi. Yigirmanchi asrning o'rtalariga qadar Braziliyaning poytaxti Rio-de-Janeyro edi.

Mamlakatga oligarxlar tomonidan boshqariladigan Eski Respublika (portugal. República Velha) asos solgan. harbiy to'ntarish natijasida 1808 yilda Napoleondan qochgan Portugaliya qirolligi butun qirollik oilasi va hukumati bilan Braziliyaga etib keldi va Braziliyani vaqtincha imperator metropoliga aylantirdi. Bu voqealar Braziliyaning mavqeini oshirdi. 1816-yilda Portugaliya mustaqilligi tiklangach, Portugaliya Qirolligi Braziliya va Algarve nomini oldi. 1822 yil 7 oktyabrda knyaz Pyotr I mustaqilligini e'lon qildi va mustaqil Braziliya imperiyasini tuzdi [2.78b]. Lotin Amerikasi mamlakatlari ikki asrlik mustaqillik davrida buyuk kaudilolarning o'z xalqini va mamlakatini yorqin kelajakka eltishlari borasida sanoqsiz va'dalarni eshitib kelgan bo'lsa-da, mintaqa aholisi doim qashshoqlik, jinoyatchilik, ommaviy migratsiya, inflyatsiya kabi muammolar bilan hamnafas bo'lib kelgan. Aynan shu sabab ham Lotin Amerikasi mamlakatlarida turg'unlik, kuchli mamlakatlarning ta'siriga tushib qolish, mahalliy oligarxlarning zulmini his qilish kabi tazyiqlarga uchragan. Hokimiyat esa faqat shaxsiy manfaatlarini o'ylagan, hokimiyatga ruju qo'ygan harbiylarning shaxsiy dala hovlisiga aylanib qolgan. Braziliya xalqining tarixi ham shunday ayanchli tarixdan benasib emas. 8-may sanasida Yevropa birlashgan ittifoqchi kuchlari va Sovet Ittifoqi Berlin yaqinidagi Karlsxorstda Germaniyaning oliy harbiy qo'mondonli Vermaxt ishtirokida Ikkinchi jahon urushida Gitler Germaniyasining batamom taslim bo'lgani haqidagi tarixiy hujjatni imzolaydi. Ayni shu paytda Braziliyada iqtisodiy liberal siyosat dasturi e'lon qilindi. Prezident Jetulio Dornelis Vargas o'z maqomidan voz kechdi va mamlakatda yangi saylovlar o'tkazilishini e'lon qildi. Mamlakatda demokratik siyosat dasturi e'lon qilindi va urush davrida to'plangan zaxira mavjud savdo-sotiqdagi cheklovlarning olib tashlanishi natijasida mamlakat farovonligi uchun sarflana boshlaydi. Biroq mamlakat iqtisodiyotida hamon bir qator cheklovlar ustuvorlik qilardi. Inflyatsiyaning yuqori darajasi, mamlakatning import mahsulotlarga qaramligi, eksportning zaifligi mamlakatda og'ir iqtisodiy bo'xronlarning bosh sababchilaridan biri edi. Yangi saylovlarda aksar braziliyaliklar o'z ovozlari Ikkinchi jahon urushi davrida Vargasning mudofaa vaziri sifatida ishlagan Euriko Gaspar Dutrega beradi. [3.89b] 1946-yilda Braziliyaning yangi

konsitutsiyasi qabul qilindi va mazkur konstitutsiya 1967-yilgacha amal qildi. 1951-yilga kelib Dutrening prezidentlik vakolati o'z nihoyasiga yetib borar, surgunda bo'lgan Vargas yana Braziliya prezidentligi saylovlarida ishtirok etish istagini bildirdi va saylovlarda g'olib chiqdi. Biroq 1954-yilga borib Vargas Braziliyada yuzaga kelgan siyosiy inqiroz to'fonida qolib ketdi. Gap shundaki, prezidentning ukasi Benjamin Vargas muxolifatchi partiya yetakchisi Karlos Laserdning hayotiga suiqasd qilish mojarosiga aralashib qoldi. Vaziyat Laserda tarafida bo'lishi kerak edi, ammo kutilmaganda Vargas vafot etdi va vafot etgan prezidentning tarafdorlari Riode Janeyro ko'chalarida muxolifatga qarshi bosh ko'tardi. Laserda AQShga qochishga majbur bo'ldi. 1955-yilda o'tkazilgan prezidentlik saylovlarida Juselinu Kubichek de Oliveyro prezident etib saylandi. U qisqa fursatda Braziliyada amaliy islohotlar amalga oshirilishini va'da qildi. Biroq bu islohotlar Kubichekning biroz populist ekanidan dalolat edi. Sababi u besh yil mobaynida Braziliya iqtisodiyoti 50 yilda erishadigan natijalarga erishishini va'da qilgandi. Shunday bo'lsa-da, Kubichekning prezidentligi davrida iqtisodiyot, ta'lim, infratuzilmalarda bir qator islohotlar o'tkaziladi. Mamlakatning poytaxti Rio-de-Janeyrodan Braziliyaga ko'chiriladi. Kubichek prezidentligi davrida Braziliya iqtisodiyotida sezilarli ijobiy o'zgarishlar qayd etiladi.[4.65b]

Kubichekdan so'ng mamlakat prezidentligiga qisqa muddatga Janio Kuadros keldi va iste'foga chiqishga majbur bo'ldi. Uning o'rnini esa Juan Gulart egallaydi. Aynan Gulartning prezidentligi davrida Braziliyada harbiylar mavqeyining oshishi va 1964-yildagi harbiy to'ntarish sodir bo'ldi. Juan Gular prezidentligi davrida prezidentlik instituti vakolatlari qisqartirildi va mamlakatda parlamentar respublika tizimi e'lon qilindi. Mamlakat iqtisodiyoti esa hamon o'ta murakkab, ustiga-ustak mamlakatda inflyatsiya darajasi yuqori, aholining katta qismi qashshoqlikda kun kechirar, so'llar va o'nglarning hokimiyat uchun murosasiz jangi avj olgan davrlar edi.[5.78b]

Aynan shu vaziyatda harbiylar vaziyatni o'nglash uchun hokimiyat tizginini o'z qo'llariga olishga ahd qiladi. Shu tariqa Braziliya tarixida 20 yildan oshiq vaqt davomida mamlakat tepasida harbiylar birin-ketin almasha boshlaydi. Harbiylar

diktaturasi paytida prezidentlik lavozimi mavjud bo'lsa-da, u nomigagina ish olib borardi. Mamlakatning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy hayotida harbiylarning mavqeyi ustunlik qilardi. Hokimiyat tepasiga kelgan harbiylar mamlakatdagi siyosiy va iqtisodiy vaziyatni barqarorlashtirishni o'zlarining asosiy vazifasi sifatida belgilaydi. Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritilishi oqibatida hukumat o'z vakolatlarini kengaytirib oldi. Mamlakatda ommaviy namoyishlar o'tkazish taqiqlanadi, ommaviy axborot vositalarida senzura joriy qilindi. Yana bir jihatni alohida ta'kidlash joiz, Braziliyadagi harbiylarning hokimiyati qo'shni Argentina, Chili kabi mamlakatlardagidan ko'ra ancha insonparvarroq va millatparvarroq edi. Braziliya harbiylari mamlakatning iqtisodiy bo'xronidan chiqib ketishiga xizmat qiladi. Kongress tarqatilgan, siyosiy maydon dushmanlardan tozalangan bo'lsa-da, harbiylar mamlakat iqtisodiyotini ijobiy tarafga o'zgartirish uchun iqtidorli mutaxassislarni jalb qiladi. Ular orasida Roberto Kampus, Delfima Nyeto, Oktavio de Bulyesalar bor edi. 1965—1966-yillardan Braziliya iqtisodiyotida faol o'sish kuzatildi. 1976-yilgacha mamlakat iqtisodiyoti yiliga 8-10 foizlik sur'atlarda o'sib bordi. Keyinchalik mazkur o'sish sur'atlari ancha pasaygan bo'lsa-da, jahon hamjamiyati Braziliyaning harbiylar davridagi iqtisodiy ko'rsatkichlarini "Braziliya mo'jizasi" deb e'tirof etadi. Iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari yaxshilangan bo'lsa-da, bu oddiy braziliyaliklarning hayoti yaxshilandi deb xulosa qilmaslik kerak. Sababi, mamlakatda ijtimoiy tengsizlik ham avj olib borar, 50 mingga yaqin braziliyaliklar turmalarga tashlangan edi. Har qanday norozilik namoyishi shafqatsizlik bilan bostirilardi. 10 minglab aholi esa mamlakatni tashlab chiqib ketishga majbur bo'ladi. Harbiy to'ntarishdan so'ng Braziliyaning asosiy iqtisodiy hamkorlari Fransiya, Germaniya Federativ Respublikasi, Buyuk Britaniya va AQSh bo'lib qoladi. [6.45b] Ajablanarlisi shundaki, harbiylar mamlakatning iqtisodiy o'sishini yaxshilagan bo'lsa-da, o'z iqtisodiy hamkorlaridan harbiy texnikani sotib olishda og'ir harbiy texnikalarning ishlatilganlarini xarid qilardi, ammo aviatsiya va dengiz floti haqida gap ketganda, zamonaviy eng yangi harbiy transport vositalarini sotib olardi. Misol uchun, F-5 rusumli qiruvchi uchoqlarni sotib olish uchun harbiylar 111 million dollar mablag' sarflaydi. Ammo sekin-asta Braziliya iqtisodiyoti harbiylar

davridan avvalgi holatga qayta boshlaydi. 1969-yilning 31-avgust sanasida 64 yilgi harbiy to'ntarishning tashkilotchisi bo'lgan sobiq harbiy vazir Artur da Kosta-i-Silva insult kasalligini boshidan kechirdi. Prezident o'z yotog'ida avval bir-ikki so'z aytmoqchi bo'ladi, ammo gapira olmaydi, so'ng qo'lga ruchka olib, fikrlarini yozishga urinadi, biroq buning uddasidan ham chiqa olmaydi. Mamlakatda Artur da Kosta-i-Silvaning yurak xurujini boshidan kechirgani haqidagi ma'lumot tarqalib ketadi. Muomalaga layoqatsiz bo'lib qolgan prezident o'rnini esa darhol harbiylar egallashga jazm qiladi. Bu paytda Braziliyada diktatura eng avjiga chiqqan. Harbiylar hamon o'z hokimiyatlarini boshqalar bilan bo'lishishni istamaydigan vaziyat. Agarda Kostaga biror narsa bo'lsa, uning o'rnini vitse-prezident Pedro Aleyshe egallashi kerak edi. Ammo harbiylar uning hokimiyatni o'z qo'lga olishiga yo'l bermaydi. Natijada, hokimiyat tepasiga Milliy ta'ris kengashining direktori Ulis Gimaraynsh ta'biri bilan aytganda uch qo'g'irchoq general — Aurilio de Lira Tavares, Augusto Xamanna Gryunevalda va Marsio de Souza e Mellolardan iborat harbiy xunta keladi. Harbiy xuntada kim yetakchi ekanini bilib bo'lmas, ular muhim qarorni qabul qilayotganda uchovlari ham ishtirok etar va hujjatga imzo qo'yishda esa harbiy bo'linmalarning qaysi biri dastlab tashkil topganiga qarab generallar birin-ketin imzo qo'yardi. Xunta hokimiyat tepasiga kelgan ayni damda AQShning Braziliyadagi elchisi Charlz Berk Elbrik ham o'g'irlab ketiladi. AQSh bosimi ostida harbiy xunta elchining ozod qilinishi evaziga 15 nafar siyosiy mahkumga ozodlik berishga va ularning mamlakatdan chiqarib yuborilishiga rozilik beradi. Elchi esa sog'-omon o'z oilasi bag'riga qaytadi.[7.134b]

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Harbiylarning Braziliyada hokimiyatga intilishini so'llarning, kommunistlarning hukumatda bosh bo'lishidan xavfsirash, boylikka intilish, mamlakatni qudratli qilishga harakat sifatida tushunish mumkin bo'lsa-da, ularning ommaviy qatag'onlarga yo'l qo'ygani, so'z erkinligini, ommaviy namoyishlarni taqiqlaganini oqlab bo'lmaydi. Ularning ommaviy qirg'in, genosid, ochiq talonchilik yo'lini tutganligi esa bu jinoyat. Harbiylar millatni himoya qilishi kerak, faqat jang maydonlaridagina ular o'z ishlarini qoyilmaqom qilib bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Elvess, Maria Helena Moreira. *State and Opposition in Military Brazil*. Austin, TX: University of Texas Press, 1985.
2. Amann, Edmund. *The Illusion of Stability: The Brazilian Economy under Cardoso*. *World Development* (pp. 1805–1819), 1990.
3. „Background Note: Brazil“. US Department of State.
4. O‘zME. *Birinchi jild*. Toshkent, 2000-yil.
5. Eakin, Marshall. *Brazil: The Once and Future Country* (2nd ed. 1998), an interpretive synthesis of Brazil's history.
6. Fausto, Boris, and Arthur Brakel. *A Concise History of Brazil* (Cambridge Concise Histories) (2nd ed. 2014) excerpt and text search
7. Garfield, Seth. *In Search of the Amazon: Brazil, the United States, and the Nature of a Region*. Durham: Duke University Press 2013.
8. Goertzel, Ted and Paulo Roberto Almeida, *The Drama of Brazilian Politics from Dom João to Marina Silva* Amazon Digital Services.